

Verster P¹
Universiteit van die Vrystaat

Armoede, gelykheid en 'n herbesinning oor ekonomiese bestaan: 'n Christelik-etiese benadering²

ABSTRACT

Poverty, equality, and a reassessment of economical existence: A Christian-ethical approach

After all has been said and done, the serious question remains: How can people be uplifted, and how can the challenges of poverty, especially in Africa, be addressed. Different ways in which this issue was addressed in the past are discussed. The Marxist-Leninist view is to reach equality by the revolution of the proletariat. The new Marxist seeks the perpetuation of the revolution while the developmental Marxists remain totalitarian but accepts the notion of the Free Market. Other suggestions are those made by the populists and the developmentalists. Partnerships and the way of individualism and communalism are also suggested. Globalization also has a profound effect on the search for empowerment of the poor. This article suggests a way to address the issue from a Christian-ethical view. A Christocentric approach is of great importance in this regard. Christian engagement is suggested as a mediator between individualism and communalism. Christ opens the way of a new engagement with respect for the humanity of all and for uplifting all.

1. INLEIDING

Weens die diepgaande kloof tussen ryk en arm asook die ongelooflike armoede in Afrika word dikwels beweer dat gelykheid moontlik sou wees deur sekere mense af te trek en ander op te hef. Daar is die oortuiging dat deur die gelykmaking van menslike besittings en die uitskakeling van klasseverskil 'n toestand van ewililibrium tot heil van die gemeenskap bereik kan word. Die indringende vraag bly steeds hoe armoede oorkom kan word. Indien armoede nie uitgeskakel word nie, sal daar steeds die gedagte bestaan dat gelykheid in besit tot die gelykheid van die verdeling van hulpbronne en die uitskakeling van enige verskil tussen mense kan lei.

2. NAVORSINGSVRAE

Lei gelykheid in besit, wat veronderstel is om deur bepaalde maatreëls meegebring te word, wel tot gelykheid in bestaan? Sou hierdie gelykheid, wat dikwels bereik moet word deurdat sekere groepe radikaal van hulle besittings ontnem moet word, wel tot heil van die samelewing wees? Kan gelykshkakeling in ekonomiese besit armoede uitskakel? Wat sou 'n teologies-etiese antwoord op die vraagstuk veronderstel en hoe sou so'n antwoord betekenisvol in die missiologie

1 Prof. P. Verster, Hoof van die Departement Sendingwetenskap, Universiteit van die Vrystaat.

2 Hierdie artikel is gebaseer op navorsing wat deur die NNR van Suid-Afrika ondersteun is. Alle standpunte, gevolgtrekkings en voorstelle wat gemaak word, is die standpunt van die outeur en die NNR aanvaar geen verantwoordelikheid daarvoor nie. Die navorsing is ook ondersteun deur die UV-kluster: "New frontiers in poverty reduction and sustainable development."

verreken kan word? Hoe moet armoede voorkom word in 'n land waar dit endemies is? Hoe kan 'n diepgaande Christelike antwoord geformuleer word? Sou 'n Christosentriese benadering tot armoede en armoedeverligting die sleutel tot 'n oplossing van die diepgaande verskil in finansiële vermoëns bied.

3. MOONTLIKE OPLOSSINGS VIR DIE PROBLEEM VAN ARMOEDE

3.1 Marxistiese benaderings

Marxistiese benaderings probeer om gelykheid deur die revolusie en die radikale gelykskaking van mense te bewerkstellig.

3.1.1 *Marxisme-Leninisme*

Die Marxisme hanteer die probleem van armoede vanuit die perspektief van klasseverskil. Die Hegeliaanse beginsel van these, antitese en sintese word op die ekonomiese terrein toegepas, maar Hegel word op sy kop gedraai.³ Die dialektiek van die historiese materialisme lei tot die implikasie dat die radikale omwenteling moet plaasvind waar die kommunisme deur die revolusie en die bemagtiging van die proletariaat as kulminasiepunt van die geskiedenis bereik word. In wese moet die klasseverskil tot die vernietiging van die bourgeois-klas en die gelykskaking van menslike groeperings lei. Dit loop uit op die oorwinning van die proletariaat wat verenig het en die onderdrukkende magte teengewerk het.⁴ Hierin speel die revolusie die beslissende rol. In die kommunistiese manifest beklemtoon Marx die mag van die proletariaat as die revolusionêre klas (Marx 1978:43e.v.). Die eis tot akkumulاسie in die kapitalisme moet teengegaan word deur die heilbrengende revolusie.⁵ Die Leninisme voer dit verder deurdat die party die middel tot die gelykmakende revolusie word. Absolute beheer word noodsaaklik en die Marxisme-Leninisme loop uit op totalitarisme van die ergste soort. Die Maoïsme vertoon ook hierdie uitgangspunt in die radikale beheer oor die ekonomiese lewe wat in die kulturele revolusie tot uiterstes gevoer is. Die kommunisme kon nie anders as om die wreedste vorme van gelykskaking denkbaar te probeer bevorder nie, maar met die gevolg dat ongelykheid juis in die totalitêre beheer deur die partyfunksionarisse bevestig word.⁶

3.1.2 *Neo-Marxisme*

Die neo-Marxistiese beweging waarvan Bloch en Marcuse belangrike eksponente is, lewer indringende kritiek op die Westerse verbruikersmentaliteit. Vir Bloch moet die prinsipe van hoop 'n uitweg bied uit die sirkel van ekonomiese verslawing. Die hoop word nie deur religie geskep nie maar deur die trekoorsaak van die toekoms wat op die hede afkom. Hierdie prinsipe is egter

3 Juis in sy kritiek op Hegel skryf Marx (1977:108): "But atheism and communism are no flight, no abstraction, no loss of the objective world engendered by man or of his faculties that have created his objectivity, no poverty-stricken regression to unnatural and underdeveloped simplicity. They are rather the first real emergence and genuine realization of man's essence as something actual."

4 Shaw (1978:155) skryf: "Class conflict need not always play midwife to a socio-historical transformation - anymore than it is the sine qua non of every alteration of the relations of production. On the other hand, the causes of revolution do not entirely coincide with a discrepancy between the productive forces and their relations. Class relations, and thus antagonism and struggle between classes, are a function of society's relations of production, and the normally latent conflict of classes may well materialize in open battle as a result of specific, local issues."

5 Marx (1976:742) toon aan dat die akkumulاسie van kapitaal die grondslag van die kapitalisme vorm: "Accumulate, accumulate! That is Moses and the prophets!"

6 Brzezinski (1990:7 e.v.) toon aan hoedat Lenin en Hitler dieselfde radikale uitgangspunt gehandhaaf het dat die absolute beheer van moraliteit bepaal word deur die beginsels wat hulleself neergelê het.

in die Marxistiese beginsels van gelykheid ingebed. Die hoop wat so geskep word, lei ook tot insig in 'n lewenshouding waar die verbruikersmentaliteit uitgeskakel word.

Die beginsels van *eros* en *thanatos* is beslissend by Marcuse. Die skepping van lewe en die bedreiging daarvan deur die dood noop die vraag na die voortdurende revolusie om die ware lewe te vind. Die plastiek-gemeenskap, gerig op die leë inhoud van welvaart, ontnem die mens juis van haar ware self. Die mens moet gelykgemaak word om sinvol uit die sirkelgang van ekonomiese beheer te ontsnap. Die gemeenskap is egter 'n eendimensionele gemeenskap en daar moet bevryding van die gemeenskap plaasvind (Marcuse 1986:256). Daar is in die ontwikkelde industriële gemeenskap duidelike tekens van die totalitarisme. Die revolusionêre weerstand teen die gemeenskap skep die nuwe voortdurende revolusionêre gees wat noodsaaklik is om die gemeenskap te bevry. Marcuse (1986:256-257) verduidelik hoe die randfiguur juis dié gemeenskap uitdaag: "They exist outside the democratic process; their life is the most immediate and the most real need for ending intolerable conditions and institutions. Thus their opposition is revolutionary even if their consciousness is not. Their opposition hits the system from without and is therefore not deflected by the system; it is an elementary force which violates the rules of the game and, in doing so, reveals it as a rigged game... The fact that they start refusing to play the game may be the fact which marks the beginning of the end of a period."

3.1.3 Nuwe Marxisme

Die nuwe Marxisme bly totalitêr en magsbewus. Marx se beginsels word nagejaag, maar sekere ekonomiese aanpassings word weens die onhoudbaarheid van die Marxistiese uitgangspunte gemaak. Die vryemark word omhels in 'n poging om die ekonomiese mislukkings van die Marxisme te oorkom. Die markeconomie veroorsaak dat daar wel groei voorkom, maar die balanseerpoging tussen klassieke Marxisme/Maoïsme lei tot die bevestiging van totalitarisme⁷. Rykdom word wel geskep, maar die gemeenskap bly steeds onder druk omdat totale vryheid nie geskep word nie. Absolute beheer is dus noodsaaklik en word steeds deur die maghebbers beklemtoon.

3.2 Resente benaderings

Sekere resente benaderings poog om die mens se individualiteit te erken, maar ook om gelykshaking te bewerk.

3.2.1 Populisme

In reaksie op die eksesse van die kapitalisme en die ineenstorting van hoogkapitaal in die resente verlede, maar ook die mislukking van die welsynstaat, stel Schoeman (2010:1 e.v.) die populisme as alternatief vir die mislukking van die welsynstaat voor. Schoeman (2010:13) verduidelik die implikasies van die populisme soos volg: "Populisme is ondubbelsinnig verbind tot die beginsel van respek, en staan daarom direk in opposisie tot die liberale welsynstaat met sy politiek van medelye en bejammering. Dit staan uiters skepties teenoor 'n politiek wat gebaseer is op morele verontwaardiging en selfvoldaanheid wat nogtans almal - veral die historiese benadeeldes - wil vryspreek van verantwoordelikheid en blaam deur die bestaande ongeregteerdheid te wil toeskryf aan 'n onpersoonlike oorsprong soos geïnstitusionele rassisme of dergelike sistemiese boosheid." In die populisme is daar erkenning van die morele betekenis van harde werk, respek vir bevoegdheid, die opposisie teen gevestigde voorregte, die weiering om deur die jargon van sogenaamde kenners beïndruk te word en die begeerte om reguit te praat en mense vir hulle dade verantwoordelik te hou (Lasch 1991:68 in Schoeman 2010:13). Lasch (1991:68 in Schoeman

7 Vgl. Brzezinski (1990:150 e.v.) se behandeling van die Chinese eksperimente met Marxisme, Maoïsme en 'n nuwe ekonomie.

2010:13) toon aan dat die liberale kritici wel teen die beweging kritiek inbring, soos die gevare van rassisme, anti-Semitisme, nativisme, anti-intellektualisme, ens. Populisme is dus gekant teen die welsynstaat maar wil juis deur die aanwending van nie-burokratiese oplossings die hulpbronne van die staat aanwend om mense wat verantwoordelik optree, te bemagtig.

3.2.2 *Ontwikkeling*

Om armoede in veral Afrika teen te werk, word dit as noodsaaklik beskou om 'n beleid van ontwikkeling te volg.⁸ Daar is op groot skaal vanuit die Westerse wêreld probeer om Afrika se armoedeprobleme deur middel van ontwikkeling te hanteer. Hierdie pogings tot ontwikkeling het grootliks misluk. Van der Walt (2003:437) beskryf die mislukking van ontwikkeling soos volg: "Development can be regarded as one of the greatest obsessions of the last fifty years of the previous century. For Africa it became a magic word. But we may at the same time call development one of the greatest failures of the 20th century. Seldom has so much effort produced so little. Most of Africa and the rest of the South remain underdeveloped. Poverty and deprivation are ubiquitous." Nuwe weë tot ontwikkeling word gesoek. Steeds word ontwikkeling as uitgangspunt nagejaag maar nou op 'n ander wyse. Aanspreeklikheid bly 'n groot en belangrike aspek van ontwikkeling. Daar is egter verskeie kante van die saak aangesien die groot korporasies dikwels die taal van verantwoordelikheid praat maar die omstandighede van Afrika steeds misken (Fairhead 2004:301). Die beheer oor ontwikkelingsprojekte bly nou in die hande van die moonheid of maatskappy wat die ontwikkeling doen.

3.2.3 *Vennootskap en opheffing*

Verskeie pogings tot vennootskape opheffing kom oorkant. Die uitgangspunt is dat vennootskape tot die opheffing van groepe kan lei, terwyl hulle self 'n mate van verantwoordelikheid behou. Botes en Abrahams (2008:119 e.v.) wys daarop dat verskeie definisies van vennootskape veral die nastreef van 'n gemeenskaplike doel as raakpunt het. Die partye deel 'n gesamentlike visie en wil dit bereik deur middel van gesamentlike optrede waarin die verskillende partye mekaar as gelyke vennote erken. Botes en Abrahams (2008:122) toon egter aan dat daar inderdaad ook uitdagings en probleme in die pogings tot vennootskape is. Hindernisse op die weg na suksesvolle vennootskape sluit in sake wat wissel van die institusionele karakter van die vennote tot die sosio-kulturele agtergrond en tegniese en logistieke uitdagings. Dit is ook nie 'n towerformule vir al die probleme van onderontwikkeling en armoede nie (Botes en Abrahams 2008:123). Die uitdaging is volgens hulle om vanuit 'n Christelike agtergrond vennootskape, wat op respek en medemenslikheid berus, te beklemtoon. Die verhouding tussen God en mens word in terme van 'n vennootskap uitgedruk en is dus 'n diep geestelike saak (Botes en Abrahams 2008:123). Botes en Abrahams (2008:123) stel die uitgangspunt soos volg: "These Christian perspectives on ethical imperatives like love, trust, respect, fairness, and justice provide the ethical framework and moral obligation to pursue development initiatives in order to reduce spiritual and material poverty by means of partnerships." Ware vennootskape wil dus verder beweeg as blote ooreenkomste. Botes en Abrahams (2008:131) verduidelik: "The main aim of true partnership is linking; bringing people and institutions together in mutually beneficial relationships and in building networks of trust and strengthening relationships of reciprocity and responsiveness - not only for a joint cause, but also for one another's." 'n Weg moet gesoek word waar individuele verantwoordelikhede en bydraes saamgevoeg word om 'n gesamentlike doel na te jaag (Botes en Abrahams 2008:131).

8 Casper (2004:46) verwys na die verskillende aspekte van ontwikkeling en dui aan dat die etiese ooreengangs van die betekenis van ontwikkeling veelkantig is.

3.2.4 Afrika kommunaliteit

Waar die Westerse gemeenskap groot klem op individualiteit lê, lê die klem in Afrika op kommunaliteit. Pogings om die beginsel van kommunaliteit in Afrika te erken, was van groot belang. Van der Walt (2003:133) skryf dat Afrika en die Weste juis op dié punt verskil: "In spite of the fact that we are all human beings, African and Western culture are different. African and Western ontologies (understanding of reality), their anthropologies (views of man), views of society, theories of knowing (how knowledge of reality is obtained) and axiologies (norms and values) are often diametrically opposed. One of the outstanding differences between the two cultures which will immediately be noticed by the careful observer, is that the one (Africa) stressed human community, while the other (the West) emphasises the individual as the most important." Van der Walt (2003:145) waarsku teen die oorwaardering van kommunalisme: "An over-appreciation of the community must of necessity imply under-appreciation of the individual." Vanuit die Westerse benadering van individualiteit word gepoog om Afrika te hulp te kom. Die eie Afrika-kommunalisme word van kommunisme onderskei. Afrika kommunalisme beteken dat daar wel gedeel word, maar dan vanuit die beginsel van groepwaardes.

3.2.5 Opheffing deur globalisering

Globalisering is onstuitbaar en waar daar verskil van mening bestaan oor die wyse waarop dit gestruktureer moet word, is daar weinig wat meen dat die proses omgekeer kan word (Peters 2004:3-5). Globalisering beteken dat die wêreldbevolking in betrokkenheid op mekaar ingesuij word. 'n Eie selfstandige bestaan van die individu of van bepaalde lande is nie meer moontlik nie (Peters 2004:36-39). Voorstanders van globalisering is van mening dat dit juis tot groter verantwoordelikheid teenoor mekaar lei, wat tot groter gelykheid aanleiding gee en ook tot die gesamentlike uitskakeling van armoede (Peters 2004:54-58). Teenstanders beweer op hulle beurt dat die globaliseringsprosesse die speelveld juis uiters ongelyk gemaak het, met die gepaardgaande uitbuiting van die armes en arm lande (Peters 2004:150-153). Peters (2004:192-208) wil juis aandui dat die soeke na 'n voorspoedige lewe verskillende aspekte vertoon en dat die beslissings van die bevoorregtes juis ook neerslag vind in wat met die mense in die tweederdes wêreld gebeur. Peters (2004:208) stel dit soos volg: "While the vision of the good life as reflecting democratized forms of power, intentional care of the planet, and the social well-being of people offers one way forward, we must acknowledge that there is one simple 'solution' to the problems that have accompanied globalization in our world. The devastating inequality and environmental degradation wrought by the dominant forms of globalization make it clear that a healthy and sustainable life on this planet requires a transformation of dominant ideologies as well as unsustainable habits and lifestyles of the global elite. As we continue to examine the globalizing trends and practices of our world, we must strive to ensure that many peoples and voices participate in the conversation that moves us towards a new future. In our search for the good life, we must make sure that we envision a future that offers justice for all God's creation." Die probleem van demokratiese regering teenoor outokratiese en militêre regimes kom ook ter sprake. Goeie regering behoort steeds tot groter voordele te lei. Verantwoordelikheid teenoor mekaar is dus van groot belang. Daar is egter die gevaar dat globalisering tot groter ongelykheid en die daarmee gepaardgaande onreg kan lei.⁹

9 Kline (2005:244) skryf in hierdie verband: "Does globalization portend the evolution of a global society where shared basic values link the welfare of people throughout a diverse world community? Or will the forces of globalization simply serve competitive interests defined by national boundaries or corporate objectives and asserted by political and economic strength? The script for this play, already under way on the world stage, is still being written."

4. CHRISTELIK-ETIESE UITGANGSPUNTE

4.1 Uitgangspunte

Vir die Christelike etiek is daar sekere uitgangspunte wat van groot belang is.¹⁰ B.J. van der Walt verduidelik dat daar 'n Christelike weg tussen die uiterstes van individualisme in die Weste en kommunalisme in Afrika gevind moet word. 'n Gereformeerde lewenshouding waar daar nie 'n dualisme in die lewe voor God is nie, is van belang. Van der Walt (2003:542) skryf: Contemporary Reformed Christianity has lost a great deal of its saltiness. One of the major reasons is the unnoticed infiltration of dualism into a worldview that ought to be integral and holistic. What we badly need in South Africa, in Africa and in the entire world, is a genuine, integral, Reformational worldview to inspire Christians again to be fully present in a suffering and groaning world. We urgently need a salty Christianity which is again capable of healing a wounded world and preventing its increasing decay." Ook die ekonomiese lewe moet getransformeer word om God se betrokkenheid by sy hele skepping te beklemtoon.¹¹ Hierdie weg open die moontlikheid om balans te vind in die vlak van ekonomiese verskille tussen mense.¹² Om in die ekonomie vaste beginsels neer te lê waarin die reg en geregtigheid volgens Bybelse uitgangspunte geld is van groot belang. Die normgewende beginsels van die Bybel is in dié verband van betekenis. Goudzwaard (1972:47-56, 1975:70-71 en 1981:99 e.v.) het in hierdie verband juis ook betekenisvolle bydraes gelewer. Hy is van mening dat in die rigting van 'n ekonomie van omgee beweeg moet word. Dit sou 'n weg open as alternatief en 'n oplossing bied vir die spanning tussen kapitalisme en sosialisme. Goudzwaard is van mening dat die huidige ekonomiese beginsels in baie opsigte deur gierigheid gedryf word. Solank dit die geval is word afgode gedien en nie die lewende God nie. Die grondslag van die ekonomie moet verander van gierigheid na medemenslikheid. Goudzwaard en andere (2007:192) skryf: "Let us adopt a different, richer vision of society and of the growth our society requires - a precare economy. A precare economy places our needs first rather than last on its list of priorities and only then addresses the scope of production. Let us take first steps down the viable, realistic path of promise." In 'n vroeëre werk van Goudzwaard en De Lange (1986:134-161) spel hulle uit wat hulle as beginsels sou neem in 'n ekonomie van herstel. Sake soos die hersiening van die internasionale geldsisteme, hersiening van loon en arbeid, die sorg van gemeenskappe, hersiening van prys en produksie, finansiering van sosiale sekuriteit, bewaring van die omgewing, en beheer oor ekonomiese groei en ander sake word deur hulle voorgestel: "It involves the realization that because of our collective drive for more en and more, we directly damage our *own* well-being. We require another vision of life, a vision in which the word 'enough' plays a positive role. The implementation of such a vision will create

10 Markham (2007:199) skryf in die verband: "What is needed then is to recover a culture of belonging. In many ways, the community demands of religion can be helpful. The basic religious impulse sees the mystery beyond the immediate." Ook Goulet (1995:215) wys op die betekenis van godsdienstige waardes vir die volledige ontwikkeling van menslike potensiaal. Van besondere betekenis is egter Heyns (1982:89) se benadering tot die etiese: "Na ons oordeel kan dus met reg van die Vader as die Skeppingsgrond, die Seun as die Herskeppingsgrond en die Gees as die Voleindigingsgrond van die etiese gepraat word. Daarvoor word dit dan duidelik dat die etiese in sy drie fundamentele aspekte van *ontstaan*, *herstel* uit sy verval, en maksimale *ontplooiing* van sy aard en struktuur, radikaal en totaal van God Drie-enig afhanklik is."

11 Hoe moeilik die ware Christelike etiese lewe is, word deur Mackey (1994:204) aangetoon wanneer hy daarop wys dat Christene soms deur nie-Christene oortref word wanneer dit by die etiese lewe kom. Daar moet dus altyd na Christus self verwys word.

12 Sen (1990:78-79) toon aan dat die etiek en ekonomie juis op mekaar aangewese is indien na die heilsame lewe gesoek word. Vgl. ook Etzioni (1988:239) wat wys op die motivering van arbeiders deur ekonomiese insentiewe.

new possibilities for *neighborliness*, for demonstrating *care for our surroundings*, and for having more *time* available in our harried lives. Such a vision will help to liberate not only the poor but also the *rich*." Die vraag is egter hoe daar na meerdere geregtigheid gestreef kan word en die standpunt wat in hierdie artikel gehuldig word is dat dit juis nie kan plaasvind in 'n sogenaamde "Christelike" stelsel waar gelykheid afgedwing en inisiatief en vryheid ingeperk word nie, daarom sal daar ook met Goudzwaard in gesprek getree word in die volgende evaluering.

Die beginsel van reg en geregtigheid beteken ook dat sowel die arme as die ekonomies welvarende se reg erken moet word.¹³ Dit is noodsaaklik dat albei opgehef word. Die erkenning van menslikheid, maar ook van verskil in vermoëns en die aanwend van Goddelike talente tot die opbou van die gemeenskap is van groot belang. Om hierin te slaag, moet die dualisme juis vermy word. Van der Walt (2003:537) verduidelik die verskil tussen 'n dualistiese en 'n Christelike wêreldbeskouing: "God's word assists us in replacing the false antitheses in dualism, between nature and grace, with the real antithesis. Because grace is an attitude of God which intends to renew (rather than stand opposite, above, or alongside) nature, the nature-grace antithesis is wrong. The grace of God is not even the opposite of sin - the work of man - but the opposite of God's wrath against sin. The real biblical antithesis is between man's obedience to God's will (a result of God's grace) and man's disobedience (earning God's wrath)." (vetdruk Van der Walt).

Die ekonomiese stelsel wat menslike moontlikhede en ook die potensiaal om verskillende vlakke van inkomste te bereik deur ingrypende totalitarisme beperk, moet teengewerk word.¹⁴ 'n Ekonomiese stelsel moet funksioneer sonder om ander uit te buit, maar juis om vir ander ook lewensmoontlikhede te skep. Die huidige totale krisis in wêreldmarkte word aan die vryemark toegeskryf. Apel (2008:150) toon aan dat 'n duidelike etiese benadering juis ten

13 Dit is van belang om te let op die gang van die Christelike etiek ten opsigte van gelykheid en armoede en rykdom. Gordon (1989) toon aan hoe die probleem van gebrek en armoede reeds van die eerste bladsy van die Bybel ter sprake kom. Die Yahwis is volgens hom van mening dat die probleem deur geloof en ook wysheid opgelos word (Gordon 1989:1-10). Later volg die oortuiging dat die navolging van die wet die oplossing is (Gordon 1989:11-20), maar dit word in die ballingskap deur mediasie en die apokaliptiese oplossing verder gevoer (Gordon 1989:21-32 en 33-42). By Prediker kom die vraag na die reg sterk na vore en Gordon (1989:43-35) is van mening dat die Prediker sterk standpunt teen die gangbare oplossings van die wysheid en die wet inneem. In die Nuwe Testament kom die perspektief van die koninkryk van God sterk na vore. Gordon (1989:45-46) skryf: "The Solution by Seeking the Kingdom, it is clear, involves: trust in the Father; a willingness to recognise personal dependence; and low valuation, in the present, of possible future personal utilities. Also, it involves rejection of one's own material welfare as the focal point of activity. Satisfaction of needs, in that regard, comes as a by product." Dit word deur Paulus verder gevoer (Gordon 1989:51-58). Gordon (1989:85e.v.) verwys ook na Clemens se beskouing oor aktiewe betrokkenheid by die ekonomiese gemeenskap (Gordon 1989:129-132, kyk ook Keeling 1980:95) en Augustinus wat moontlik reeds ekonomiese groei en vooruitgang voorsien het. Vertroue op God is vir die vroeë Christene bepalend, daarna eers volg die ekonomiese aktiwiteit. Tog word aardse seën nie uitgesluit nie wanneer Jesus sy volgelinge verseker "en al hierdie dinge sal aan julle toegevoeg word". Alhoewel daar nie 'n finaal uitgewerkte etiek vanuit die vroeë kerk kom nie, is dit tog duidelik dat die beginsels van lewe met God in die geloof reeds vasgelê is wat ook betekenis het vir die hele lewe, insluitend die ekonomiese lewe (Meeks 1993:216). Keeling (1980:142 e.v.) wys daarop dat die reformasie ten ontregte beskuldig word van ekonomiese individualisme waar iemand soos Calvyn veel eerder die klem op die herstel van die beeld van God en ook selfverloëning wou lê. Faasen (1985:272) meen wel dat Calvyn sekere aspekte van die kapitalisme sou stimuleer: "Alhoewel die Calvinisme nie die grondoorsaak van die kapitalisme is nie, kan dit nie ontken word dat die sobere lewenstyl, gekombineer met energieke en toegewyde arbeid gaandeweg die 'kapitalistiese' ontwikkeling van die maatskappy sou stimuleer nie." Marxsen (1993:310) toon aan dat die begroning van die etiek juis ook in die Nuwe Testament bepaal word deur die feit van die kerk wat gebeur, naamlik waar die liefde na vore kom.

14 Jones et al (2005:139) skryf dat die besigheidsetiek onder andere altyd onrealisties sowel as prakties sal wees om na 'n beter toekoms te streef.

opsigte van globalisering noodsaaklik is: "But a conception of universal ethics as a response to the globalization process should be more than just an agreement on a certain enumeration of words for values (or even norms) that can be made the subject of a declaration, although such a declaration could be very useful and even politically influential, as has been shown by the UN Declaration of Human Rights in 1948. Hence we should indeed have a similar declaration of moral duties or responsibilities, in order to provide a counterweight to the rights talk, which has been accused of being an expression of Western individualism and egotism." Daarom sal daar maatreëls moet wees om dit in die regte rigting te stuur, maar die alternatief van Marxisme en uiterste sosialisme is uiters beperkend op die menslike bestaan. Borsch (2005:11) verduidelik: "During the past two centuries some Christians and others concerned for the common good have advocated for more communally-based economies in which, for example, the natural resources of a country would be seen as commonly owned and so developed by communal means for the benefit of all. Such efforts have, however, come to be seen by many as failures. Communism, in particular, was seen to bring on totalitarianism and produce inferior economic results. Socialism, even in some of its milder forms, was deemed to have similar tendencies. Central planning and ownership, bureaucracy, lack of fiscal discipline, too much regulation and taxation inhibited the rights and incentives of individuals in a world of increasingly complex and dynamic markets. Capitalist and free market economies, on the other hand, it was held, led to the overall common good for the greatest number. Private ownership and corporate growth were among the valued and necessary conditions for such economies. While they may have some dangers and downsides, the accumulation of capital for business investment and the need to treat labor as a commodity seemed to many to be necessary constructs for such development....The benefits of such free-market economies can be sizable, especially to some, but the costs in terms of human livelihoods and lives can be considerable as well."¹⁵ Ten spyte van ernstige probleme met 'n vryemark-ekonomie is daar altyd meer menslike vryheid wanneer almal tot vrye ekonomiese aktiwiteite toegang het as wanneer daar 'n totalitêre ekonomie met absolute beheer oor die individu is (vgl. die verskil tussen Noord en Suid-Korea).¹⁶ Die vraag of daar nie 'n alternatief is waarin daar ruimte vir omgee is sonder om sosialisme te vervalt moet gevra word. Goudwaard en andere (2007:192) is juis van mening dat sodanige alternatief bestaan in 'n ekonomie van omgee. Die werklikheid waarbinne gemeenskappe funksioneer beteken egter dat maatreëls binne die vryemark veel beter vrugte afwerp, waarbinne die gemeenskap self deur middel van sake soos byvoorbeeld belasting buitensporighede teenwerk, as om die ekonomie in 'n keurslyf waarbinne die sogenaamde geregtigheid afgedwing moet word deur middel van die ontneming van inisiatief en vryheid, in te dwing. Soos demokrasie verskeie leemtes openbaar maar by verre die aanneemlikste vorm van regering in die gevalle wêreld is, so bied die vryemark sisteme wat met maatreëls tot heil van die hele gemeenskap aangewend word steeds die beste vorm van ekonomiese bestaan.

15 Daar kan ook in dié verband na die implikasies van religie verwys word. Die teenstrydighede in religie kan egter ook die positiewe insluit wat op ekonomiese vlak tot heil van die gemeenskap kan lei, volgens Cochrane (2009:30) "Yet religion not infrequently also enters into violence and its preconditions from the opposite side - with capacities to heal, to open up new possibilities, to enhance emancipation. Indeed, this is not a trivial basis for the appeal of religious experience and religious faith to so many people in our time as they struggle with the world we live in or seek to understand and reflect upon it in ways that promise to overcome that which threatens to defeat them. Under conditions of globalization, as at other times in human history, the ambiguities of religion come home to roost. What is bred in the process offers profound clues to contemporary existence."

16 In die verband kan na Beckley (2005:377-378) verwys word met sy standpunt dat 'n goeie ekonomie ook menslike waardigheid verhoog. Casper (2004:229) waarsku egter teen ekonomiese groei as finale uitgangspunt

4.2 'n Christosentriese benadering

'n Christosentriese benadering beklemtoon die aspek van versoening ook op ekonomiese terrein. Wanneer die versoenende werk van Christus sentraal geplaas word beteken dit dat ekonomiese verskille teen die agtergrond van die herstel van verhoudinge beoordeel word. Christus is die een wat ware versoening met God bring. Hierdie versoening beteken dat mense, wie hulle ook al is en wat hulle ekonomiese toestand ook mag wees, voor God gebring word om in herstel met Hom te leef. Hulle leef egter ook in nuwe verhoudinge met mekaar. Armoede in al sy baie voorkomste en gewade roep om herstel. Hierdie herstel word in Christus gevind. Die kosmiese werk van Christus maak dit moontlik om die arme nuut voor God te plaas. Die barmhartigheid van Christus bring egter juis ook meerdere barmhartigheid mee. Hierdie barmhartigheid lei nie tot uitwissing van verskille nie maar tot meerdere respek. Op hierdie wyse verkry die ekonomiese lewe ook die regte plek in die spektrum van bestaan.

Juis in Christus kan die balans tussen ekonomiese welvaart en die opheffing van armoede gevind word. Die volle ontwikkeling van potensiaal is moontlik in Christus en welvaart kan ook bekom word, maar dit word altyd deur medemenslikheid en erkenning van die naaste in balans gebring.¹⁷ Die arme word juis opgehef wanneer die persoon wat tot volle ontwikkeling gekom het haar/sy vermoëns aanwend om die arme op te hef.

Christus maak nuut en skep deur die nuwe lewe wat Hy skep geleenthede vir die mens om nuut voor Hom te leef. Dit hang saam met die eer wat aan Christus as die Here van die skepping toekom. Kolossense 1¹⁸ se lied oor die heerlikheid van Christus bevestig dit in geen onduidelike taal nie. Christus se heerlikheid raak ook die ekonomiese lewe. Deur die erkenning van sy heerlikheid kan die mens ook die ekonomiese lewe binne die regte verhouding plaas. Van groot belang is dat Christus die hele mens herstel in al sy verbande. Dit beteken dat die mens ten volle sy menslikheid in Christus ontvang wat inisiatief en vryheid insluit. Juis omdat Christus die mens heelmaak kan die mens ook geleenthede benut en nuwe sake aanpak. Die norme van geregtigheid en liefde wat Christus self deurgee skep geleenthede tot menslikheid. Ware menslikheid respekteer egter altyd die vermoëns van die mens en die benutting van sy geleenthede. Gelykheid in besit kan daarom nooit armoede ophef nie, omdat dit die mens se menslikheid ontken. Armoede word opgehef waar mense die geleentheid gebied word om met inisiatief en vryheid geleenthede vir baie skep. In Christus is dit juis moontlik omdat Hy die hele mens herstel.

5. PRAKTIESE RIGLYNE

Herstel is noodsaaklik. Hierdie herstel sal nie verkry word deur een onreg met 'n ander te vervang nie. Dit sal ook nie verkry word deur een af te trek om sodoende die ander op te hef nie. Deur almal op te hef, kan die gemeenskap self op dinamiese wyse ook diegene wat ekonomies

17 Borsch (2005:22) verduidelik dat 'n ernstige bevraagtekening van uitgangspunte, groter deursigtigheid, vrye onderneming gepaardgaande met koöperatiewe pogings en die begeerte om die ekonomie van onder op te bou, vrugbaar kan wees: "Maybe, I am arguing, more people than we realize have such faith-based economics. If so, there are good reasons frequently to undertake as honest and careful a look at our reasons and values as we can, and then to apply the best critical thinking and economic wisdom we can muster. An economy that is based in concerns for the common good can be the best way to achieve a sound long-term bottom line for companies and a country. An economy that is part of an oikonomia of living and working together to "provide enough for those who have too little" is a vision and a good that is worthy of the best of us as a people of God and a nation together.

18 Dunn (1996:98) wys op die ingrypende implikasies van die opstanding van Christus vir die hele skepping. Kyk ook na Standhartinger (1999:205-206) en Lohse (1982:86-87).

en andersins gebrek lei, tot vlakke van herstel bring.¹⁹ Dit is nie waar dat die ekonomie net 'n beperkte omvang het en dat diegene wat hulle eie talente en inisiatief ontwikkel diegene wat net op ander steun, se deel van hulle ontnem nie. Selfs op die vlak van die benutting van energie is dit nie waar nie, aangesien daar onuitputlike bronne van herwinbare energie is indien dit ontwikkel word. Ontwikkeling kan alleen verkry word deur 'n bepaalde vorm van die vryemark, maar met die voorbehoud dat daar maatreëls ingebou word waarin vorme van uitbuiting en bevoorregting uitgeskakel word en die speelveld vir almal gelykmaak word.

Respek is dus noodsaaklik by die erkenning van die bydrae van gemeenskappe tot die opbou van 'n land sonder om ander af te trek. Dit beteken dat erkenning verleen word aan die bydrae van hulle wat wel opgebou het, maar dat daar verwag word dat die hele gemeenskap opgehef moet word.

Die gevaar is lewensgroot dat die gewaande gelykheid van sosialistiese of sosialisties-geïnspireerde stelsels tot groot onderdrukking kan lei. Hierdie onderdrukking is dikwels radikaal en volledig.

Eksesse in die vryemark moet egter teëgewerk word. Dit beteken 'n hersiening van die uiterste uitbuiting van ander deur gemeenskappe en leiers wat nie beheer uitoefen oor die inkomste van bepaalde funksionaries nie sodat dit tot totale wanbalanse aanleiding gee. Daar is maatreëls wat getref moet word om die uiterste hoogkapitalisme te bestry sonder om die beginsel van inisiatief teen te werk.

Deur almal op te hef, kan nuwe geleenthede met nuwe moontlikhede geskep word. Die landbouer wat op eerbare wyse werk skep, die fabrieksbaas wat werkgeleenthede skep, die nyweraar wat nuwe geleenthede skep, moet aangemoedig word en kan ook verder opgehef word. Maatreëls teen uitbuiting is noodsaaklik en sal en kan in werk gestel moet word, maar wanbalanse kan nie reggestel word deur die skuld las te laai op diegene wat inisiatief neem en groei bewerk nie.

Die relatiewe betekenis van die ekonomiese lewe is van belang. Die Bybel waarsku teen die ryk dwaas en toon aan dat diegene wat arm is maar dan ook tegelykertyd in God arm is, wel ryk is. Die ekonomiese lewe bepaal nie die hele bestaan van die mens nie. Die mens moet in al sy verbande en bestaanswyses die volheid van die lewe met God ondervind. Dit word bereik waar ware menslikheid in die lewe met mekaar in God deur Jesus Christus gevind word.

6. SLOT

Die mens se lewe voor God bereik hoogtes van diens en gemeenskap as die mens die versoening in Jesus Christus erken. Dit word nie bereik deur mense te verneder, af te trek, van hulle bestaansreg te ontnem of hulle te dwing tot die verlies van kultuur en 'n eenselwige bestaan nie. Die Christelike etiek sal altyd uit die beginsel van liefde tot God en liefde tot die naaste die mens tot nuwe lewe voor God lei.

BIBLIOGRAFIE

Apel, K-O. 2008. Globalization and the need for universal ethics: In Cortina, A., Carcia-Marza, D. & Conill, J. (Eds.). *Public reason and applied ethics: The way of practical reason in a pluralist society*. Aldershot: Ashgate, 135-154.

19 Wat gelykheid betref, skryf Van Wyk (1988:77) verhelderend: "Dit moet dus aanvaar word dat geregtigheid ook met ongelykheid versoenbaar is, onder sekere voorwaardes. Eerstens moet die bevoorregte posisie van sommiges tot voordeel van die hele samelewing strek en nie net tot hulle eie nie. Verder moet die bevoorregte posisie van sommiges bydra tot die vermindering van lyding, ontbering en armoede. Dit moet dus deel wees van 'n rigting waarin die samelewing beweeg tot vermindering van lyding." Vgl. ook Casper (2004:88) wat "equity" en "equality" onderskei.

- Botes, L. & Abrahams, D. 2008. Noka e Tlatswa ke Dinokana - A river swells from little streams: Responsive partnership-building approaches to development. In De Gruchy, S., Koopman, N. & Strijbos, S. (Eds.). *From our side: Emerging perspectives on development and ethics*. Amsterdam: Rozenberg, 117-134.
- Beckley, H. 2005. Christians and economics. In Meilaender, G. & Werpehowski, W. (Eds.). *The Oxford handbook of theological ethics*. Oxford: Oxford University Press, 360-380.
- Borsch, FH. 2005. The Common Good and the Invisible Hand: Faith-Based Economy. *Anglican Theological Review* 87(1):5-22.
- Brzezinski, Z. 1990. *The grand failure: The birth and death of communism in the twentieth century*. New York: Collier.
- Casper, D. 2004. *The ethics of development*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cochrane, JR. 2009. On Identity and Faith in the Global Political Economy. *Journal of Theology for Southern Africa* 134 (2009):14-31.
- Dunn, JDG. 1996. *The epistle to the Colossians and to Philemon*. (NIGTC). Grand Rapids: Eerdmans.
- Etzioni, A. 1988. *The moral dimension: Toward a new economics*. New York: The Free Press.
- Faasen, J. 1985. 'n *Teologiese ondersoek na die grondlyne van 'n Christelike arbeidsetiek*. Ongepubliseerde D Th. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Fairhead, J. 2004. Achieving sustainability in Africa. In Black, R. & White, H. (Eds.). *Targeting Development: Critical perspectives on the Millennium Development goals*. London: Routledge, 292-306.
- Gordon, B. 1989. *The economic problem in biblical and patristic thought*. Leiden: Brill.
- Goudzwaard, B. 1972. *A Christian political option*. Toronto: Wedge
- Goudzwaard, B. 1975. *Aid for the overdeveloped West*. Toronto: Wedge
- Goudzwaard, B. 1981. *Genoodzaakt goed te wezen: Christelike hoop in een bezeten wereld*. Kampen: Kok.
- Goudzwaard, B, and De Lange, H. 1986. *Beyond poverty and affluence: Towards an economy of care*. Grand Rapids, Mi.: Eerdmans.
- Goudzwaard, B, Vander Vennen, M and Van Heemst, D. 2007. *Hope in troubled times: A new vision for confronting global crises*. Grand Rapids, Mi.: Baker Academic.
- Goulet, D. 1995. *Development ethics: A guide to theory and practice*. New York: The Apex Press.
- Heyns, JA. 1982. *Teologiese Etiek. Deel 1*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- Jones, C., Parker, M. & Ten Bos, R. 2005. *For Business ethics*. London: Routledge.
- Keeling, M. 1990. *The foundations of Christian ethics*. Edinburgh: T&T Clark.
- Kline, JK. 2005. *Ethics for international business: Decision making in a global economy*. New York: Routledge.
- Lasch, C. 1991. *The true and only heaven: Progress and its critics*. New York: W W Norton.
- Lohse, E. 1982. *Colossians and Philemon*. (Translated by WR Poehlmann and RJ Karris) (Hermeneia). Philadelphia: Fortress.
- Mackey, JP. 2005. *Power and Christian ethics*. [New studies in Christian ethics]. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcuse, H. 1986. *One dimensional man*. London: ARK.
- Markham, IS. 2007. *Do morals matter? A guide to contemporary religious ethics*. Oxford: Blackwell.
- Marx, J.K. 1976. *Capital*. Vol 1. (Translation B Fowkes). Middlesex: Penguin.
- Marx, K. 1978. The Communist manifesto. In Feuer, LS. (ed.). *Marx and Engels. Basic writings on politics and philosophy*. London: Fontana.
- Marx, K. 1977. Critique of Hegel's dialectic and general philosophy. In McLellan, D. (ed.). *Karl Marx: Selected writings*. Oxford: Oxford University Press, 96-108.
- Marxsen, W. 1993. *New Testament foundations for Christian Ethics*. (Translated by OC Dean). Edinburgh: T&T Clark.
- Meeks, WA. 1993. *The origins of Christian morality: the first two centuries*. New Haven: Yale University Press.
- Peters, RT. 2004. *In search of the good life: The ethics of globalization*. New York: Continuum.
- Schoeman, M. 2010. Die Liberale welsynstaat-demokrasie of meritokrasie. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 50(1):1-14.
- Sen, A. 1990. *On ethics and economics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Shaw, WH. 1978. *Marx's theory of history*. Stanford: Stanford University Press.
- Standhartinger, A. 1999. *Studien zur Entstehungsgeschichte & Intention des Kolosserbriefs*. Leiden: Brill.

- Van der Walt, BJ. 2003. *Understanding and rebuilding Africa: From Desperation today to expectation for tomorrow*. Potchefstroom: Institute for Contemporary Christianity in Africa.
- Van Wyk, JA .1988. *'n Christelike etiek van die arbeid*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

TREFWOORDE

Gelykheid
Armoede
Sosialisme
Vryemark ekonomie
Christosentriese benadering

KEY WORDS

Equality
Poverty
Socialism
Free market economy
Christocentric approach